

ВІРШОЗНАВСТВО

Б.І.Бунчук

Чернівецький національний університет

ВІРШУВАННЯ П.КУЛІША 80-х РОКІВ (МЕТРИКА І РИТМІКА)

Аналіз поезій цього періоду засвідчує, що у 80-і рр. П.Куліш писав поетичні твори у річищі двох систем віршування: силабічної та силаботонічної.

Народно-пісенну силабіку поет імітує у 9-и монорозмірних поезіях, що становить 10% від усіх творів періоду. Крім того, силабіка наявна в уривку незакінченої драми "Хміль Хмельницький" (1884) та у поемі "Маруся Богуславка" (до 1885), які за своєю будовою є різносистемними поліметричними конструкціями (ПК).

Автор "Хуторної поезії" використав уже апробовані ним у попередні періоди такі силабічні розміри:

1. 12-складовик зі схемою 6, 6, 6, 6 у катренному варіанті, характерний для принагідного вірша "Як вернувся ти, плуже..." Наведемо першу строфу 12-рядкової поезії:

<i>Як вернувся ти, плуже,</i>	u u l u l u
<i>В господарські руки,</i>	u u l u l u
<i>Набрались ті руки</i>	u l u u l u
<i>Прегіркої муки [6, т.2, с. 495].</i>	u u l u l u

Половина рядків поезії хорейзована.

2. 14-складовик у катренному варіанті (8, 6, 8, 6) властивий для 7-и поезій (78%) – першого вірша диптиха "Ключ розуміння", "На двадцяті роковини великого похорону", "Компроміс ляхам", "Козацька а панська розмова на тому світі, а підслухав і подав письменній громаді П.Куліш", "До чистої матері", "Промова науки до русина", "Останньому кобзареві козацькому". Цим розміром написано також великі шматки поеми "Маруся Богуславка". Відсоток хорейзації рядків у цих творах не виходить за межі 87-95, лише в "Останньому кобзареві козацькому" – 100.

Новим у П.Куліша стало чергування 12-складових (6+6) та 11 складових (6+5) рядків у другому вірші диптиха "Ключ розуміння". Поява 11-складовика пояснюється зверненням поета до чоловічих закінчень: "як росіяне роблять" [3, т.2, с. 743].

<i>Ой чом же се, браттє, чом воно так сталось,</i>	u l u u l u l u l u l u
<i>Що край ми широкий, любий осягли,</i>	u l u u l u l u u u l
<i>Та в спаку неволя нам одна досталась,</i>	u l u u l u l u l u l u

А наше надбання чужаки взяли? [4, т.2, с. 389]. 010010|00101

Процент хорейзації рядків у цьому творі – 48.

У названих ПК поет використав також апробовані 8-складовик 4+4 (“Хміль Хмельницький”) та шестивірші зі схемою 6, 6, 7, 6, 6, 7 (“Маруся Богуславка”). Новою була схема шестирядкової строфи (6, 6, 7, 6, 6, 6) у “Хмелі Хмельницькому”.

У цей період П.Куліш знову вдається до імітації вірша народної думи (нерівноскладові рядки з несистемним, здебільшого парним римуванням). Саме таким віршем написаний “Пролог” до поеми “Маруся Богуславка” у першій редакції та перші 12 рядків уривка незакінченої драми “Хміль Хмельницький”. На відміну від структур з книги “Україна” рядки двох названих творів значно організованіші у плані силабіки і тоніки.

Звернемо увагу й на силабо-тонізацію рядків. Останні 8 рядків “Пролога” є, по суті, хорейними різностоповиками.

З дев’яти перших рядків “Хмелі Хмельницького” вісім – 8-складові, три – 9-складові, один – 10-складовий, скріплені до того ж римуванням.

Решта творів має силабо-тонічну будову (88%). Основну Кулішевою силабо-тоніку становлять поезії, написані ямбом. Цей метр панує у 82,5% усіх силабо-тонічних творів. Поет використав 4 ямбічні розміри (Я3, Я4, Я5, Я6ц) та різностоповики.

Я3 властивий двом жартівливим (“для домашнього вжитку”) творам 1888 р.: “Ой плуже мій, плуже!” та “Дві книжки “Старини”...” Перша поезія починається амфібрахічним рядком:

<i>Ой плуже мій, плуже!</i>	010010 Амф2
<i>Чого ледачий дуже?</i>	0101010
<i>Іди в село Олени –</i>	0101010
<i>Там є коваль учений.</i>	0101010
<i>Вклонись йому низенько,</i>	0101010
<i>Щоб зладив хорошенько,</i>	0100010
<i>Щоб хліба ми зробили,</i>	0101010
<i>В кулак не затрубили</i> [6, т.2, с. 494].	0100010

Другий вірш відмінний за строфічною будовою, характером закінчень та способом римування.

4-стоповик характерний для вірша лише трьох творів: “На незабудь 1847”, “Молитва” та “Епілог” (усі – 1882), що становить 4,5%. Перші 5 рядків поезії “На незабудь 1847” написані Я5. У всіх творах наявні позасхемні наголоси (усереднений процент – 4,8). Частка повнонаголошених рядків становить 24%.

Для творів “На незабудь 1847” та “Молитва” характерний архаїчний ритм: наголошеність I стопи вища, ніж II. Процент наголошеності III стопи, у порівнянні з Я4 60-х рр. (“архаїка”) значно менший: у першій поезії – 40, у другій – 54. Наголошеність III стопи у вірші “Епілог” (Я4 з

“традиційним” ритмом) становить 68%.

Усереднена схема акцентуації Кулішевого Я4 цього періоду така:

I	II	III	IV
88,3	81,3	54	100

Найбільше ямбічних творів написано 5-стоповиком: 39% від усіх ямбів. Я5 фігурує у фрагментах поліметричних творів (“Маруся Богуславка”, “Хміль Хмельницький”, “Петро Сагайдачний”, “Нові жиди”, “Магомет і Хадиза”). У двох поезіях – “Титани” (до 1883) і “Соловейко” (II пол. 80-х рр.) засвідчено по одному рядкові Я4. У чотирьох творах фіксуємо по одному рядкові Я6 – “До старої баби”, “До рідного народу, подаючи йому український переклад Шекспірових творів” (обидва – 1882), “Одвідини”, “До Шевченка” (II пол. 80-х рр.), а у поезії “Праведне панування” (до 1881 р.) таких рядків уже два (7-й і 8-й).

Помітною особливістю ритму Кулішевого Я5 є тяжіння до цезурованості (на II стопі). Прикладом Я5ц є вірші поезії “Слов’янська ода” (1882). Наведемо одну строфу та ритмічну схему:

Да славиться народ-освободитель! 0100||0100010

Да шестує вослід йому біда! 0100||0101010

Да буде він вовеки побідитель! 0101||0100010

Да лється кров слов’янська, як вода! [4, т.1, с. 503]. 0101||0100010

У 44-рядковому творі “Гімн єдиному цареві” (до 1882) цезура змінна лише у двох передостанніх рядках:

І совершить над нею він крещенне, 0001||0101010

Крещенне духом правди і свободи 01010||100010

І ввійдуть з нею в приятне общенне 01010||100010

Прославлені культурою народи [4, т.1, с. 391]. 0100||0100010

У 95,5% рядків цезура на II стопі.

В інших поезіях, написаних Я5, “наскрізна” однотипна цезурованість відсутня. Прикладом структури з дуже “вільним” цезурованням рядків є твір “Прежній” (II пол. 80-х рр.). Наведемо IV строфу шестирядкової поезії:

Раби письменницьких авторитетів, 010100||00010

Ви темну Русь морочите розбоєм, 0101||0100010

Брехаку хвалите над всіх поетів, 01010||01010

А харизяку славите героєм [4, т.1, с. 427]. 0001||100010

У 50% поезій, написаних Я5, панує альтернуючий ритм (сильні I, III і V стопи). Твори з висхідним ритмом (II стопа сильніша від I) становлять 21% від усіх п’ятискладовиків, процент творів зі спадним ритмом (II стопа сильніша від III) – 29. Середня кількість повнонаголошених рядків становить 12%, а рядків з позасхемними наголосами – 4%. Усереднена схема акцентуації Я5 80-х рр. має такий вигляд:

I	II	III	IV	V
85	74	78	46	100

Другим за кількістю використань є Я6ц. Цей розмір характерний для 20-и

поезій, що становить 30% від усіх ямбічних творів. Крім цього, Ябц написано частини таких ПК: “Маруся Богуславка”, “Дума про курку з курчатами”, “Петро Сагайдачний”, “Нові жиди”, “Магомет і Хадиза”. Твори з симетричним ритмом становлять 65% від усіх 6-стоповиків. Поезій з несиметричним альтернуючим ритмом значно менше (35). Наведемо одну строфу з такого твору – “Перед Гоголевим честенем” (друга половина 80-х рр.) – і її ритмічну схему:

Тарасе-брате! Де твоя тридцятострунна? 01010101||01000010
Нехай би земляка достойно привітала, 01000010||01000010
Нехай би голосно вона зарокотала, 01010101||01000010
Мов хвиля на морі кипить широкошумна, 01010101||01000010
Щоб осоромилась дрібнота слабоумна [4, т.1, с. 428]. 00010101||01000010

У цьому творі половина цезур – дактилічні, що призводить до ослаблення III стопи симетричний ритм зникає, з'являється ритм альтернуючий.

Схема наголошеності стоп у поезії така:

I	II	III	IV	V	VI
80	80	50	100	25	100

Загалом же, середній процент рядків із понадсхемними наголосами у 6-стоповиках становить 5,7. Усереднена акцентна схема Я6 цього періоду має такий склад:

I	II	III	IV	V	VI
85	63	72	92	36	100

Різностоповий ямб характерний для 15-и творів, що становлять майже 23% усіх ямбічних поезій. 80% від ямбових різностоповиків припадає на різностоповики врегульовані. Всі вони були новими у творчості поета.

1. Я44554. Цей розмір характерний для п'ятивіршів поезії “Яке нам діло до того?” (до 1883 р.):

Яке нам діло до того, 01010001
Що дикий злюка козакує? 010100010
Аби не руйнував добра мого, 0100010101
А ближнього нехай собі руйнує, 01000101010
Яке нам діло до того [4, т.1, с. 425]. 01010001

2. У творі “Троє схотінок” (надр. у 1885) чергуються 5-стопові та 6-стопові рядки за схемою Я5566. Наприклад:

Я не хотів би ні царських палат, 000101010101
Ні вертоградів пишно-прохолодних, 00010101010101
А би у мене був з душею добрий лад, 01010101010101
Щоб не насапував я мислей благородних 0001010101000101
[4, т.1, с. 492].

Розмір Я5656 властивий для трьох поетичних творів триптиха “Варіація першої Давидової псалми” (1882). Наведемо строфу із вірша I: Блаженний, хто прямує битим шляхом, 0100010101010101

- Котрий до ласощів усяку погань надить,* u1u1uu||u1u1u1u
Хто не тривожиться спасенним страхом, uuu1uuu1u1u
Що до погібелі широкий путь провадить [6, т.1, с. 257]. uuu1uu||u1u1u1u
4. У поезії “Земляцтво” (надр. у 1885) рядки чергуються за схемою Я55556:
- Мене сей злобний геній навіщає* u1u1u1uuu1u
Усякий раз, як я на Україну u1u1u1uuu1u
Де дурень дурня в пекло поганяє, u1u1u1uuu1u
З Німещини чи з Польщі оком кину. u1uuu1u1u1u
- Я проклинаю ту сумну, гірку годину* [4, т.1, с. 437]. uuu1u1||u1u1u1u
5. Розмір Я56665 використано у творі “До Тараса на річку Ахерон” (до 1883 р.):
- Недоспів твоїй доспіваю, мій брате...* u1u1||u1uuuu1u
Насліддє дороге, клейнотами багате, u1uuuu1||u1uuuu1u
Лишив єси мені в твоїй тридцятострунній, u1u1u1u1||u1u1uuu1u
В твоїй поезії високій, многодумній, u1u1u1u||u1uuuu1u
Дуброві запашній широкошумній [4, т.1, с. 420]. u1uuuu1||uuu1u
6. 12-рядковий вірш “Каверзникам” (II пол. 80-х рр.) написаний розміром Я565655. Наведемо I строфу:
- Як на Сибір колись ви засилали* uuu1||u1uuuu1u
Правдивих земляків московськими руками, u1uuuu1||u1uuuu1u
Так і мене сюди запакували, uuu1||u1uuuu1u
Щоб я бесідував з одними мужиками, u1u1u1u||u1uuuu1u
Щоб картами п'яними забавлявся, u1uu||u1uuuu1u
З підпанками тупими тільки знався [4, т.1, с. 485]. u1uu||u1u1u1u
7. Поезія “Лілія” (надр. у 1885) складається з 9-рядкових строф, у яких перші 8 рядків – Я5, останній – Я6 (Я555555556). Наприклад:
- Цілюються з тобою всі, ліліє,* u1uu||u1u1u1u
Хто світ побачив у твоїй ограді, – u1u1u1u||uu1u1u
Метелики легкі, жуки важкі, u1uuuu1||u1u1u
Піддаючися красоти принаді. uuu1u||uu1u1u
Я ж, мов чужий в принаднім вертограді, 1uu1||u1uuuu1u зр/наг.
Віддалеки дивлюсь на цілуванне uuu1||u1uuuu1u
І мовчки віддаюсь моїй досаді; u1uuuu1||u1u1u
Яке ж безрозумне надуживанне u1uuuu1||uuu1u
- Святих любові прав і житні занедбанне!* [4, т.1, с.491]. u1u1u1u1||u1u1uuu1u
8. Катрени твору “Абадонна” (до 1884) мають розмір Я6665:
- Я вас намалював, недовірки святині,* u1uuuu1||u1uuuu1u
Хулителі ключа живого Гіпокрени. u1uuuu1||u1uuuu1u
Чудовищем гидким довіку на Вкраїні u1uuuu1||u1uuuu1u
Стояти буде образ ваш мерзенний [4, т.1, с.486]. u1u1u1u1||1uuuu1u
9. Я6566. Таким розміром написано 40-рядкову поезію “Пророк”

стоповик у поета, як і в творах попередніх періодів, доволі специфічний. У 28-рядковій поезії “Заворожена криниця”, написаній під впливом О.Пушкіна (“Вертоград моеї сестри...”), сім рядків зі зрушенням наголосу, що становить 25% від усіх рядків твору. Неважко помітити, що рядки зі зрушенням наголосу дуже нагадують силабічні (8-складовик). Наприклад, 24-й рядок своєю словесно-ритмічною будовою пов’язаний із рядком “Потай миру, потай миру...” із силабічного вірша “Люлі-люлі”.

М.Гаспаров описує історію російського Х4 так: “Основний показник сили альтернуючого ритму у 4-стопному вірші – різниця між процентом наголошуваності сильної ІІ стопи і слабкої І стопи. У 4-стопному хорей ця різниця складала у Ломоносова із сучасниками тільки 22%, у поетів ІІ половини 18 ст. – 32, у Пушкіна – 42, у Язикова – 47, у Полежаєва – 56. Потім, у середині ХІХ століття, ця різниця встановлюється близько 50%. Сильна ІІ стопа стає, по суті, такою ж наголошуваною константою, як і ІV стопа” [2, 134]. Вчений виділяє у Х4 два види ритму: 1) “архаїзований” (наголошуваність ІІ стопи нижча, ніж 94%); 2) “традиційний” (наголошуваність ІІ стопи 99,5% – 100%).

Акцентуація стоп у “Заворожений криниці” така:

I	II	III	IV
62,5	93	39	100

Отже, це хорей з дуже архаїзованим ритмом.

У 88-рядковій поезії “Яка пані, такі й сані” є 8 рядків зі зрушенням наголосу: “Коло любої всім жертви...” 00100110, “По вік вічний не забудем...” 01100010, “Коли б вирізати панство...” 01100010, “І тремтів би від нас німець...” 00100110, “По всім світі козарлюга...” 01100010, “Тому щастю і тій долі...” 01100110, “По вік вічний не вертатись...” 01100010. Вони становлять 9% від усіх рядків. Акцентуація стоп має такий вигляд:

I	II	III	IV
36	99	48	100

Це ще “архаїчний” хорей, але він дуже близький до “традиційного”.

Значно кращим у плані ритму видається Х4 уривків з поеми “Маруся Богуславка”. Рядки з позасхемними наголосами тут відсутні. Акцентуація стоп:

I	II	III	IV
34	96	34	100

Отже, Кулішів Х4 цього періоду ще “зберігає” або залишки силабіки, або установку на архаїчність. Наведемо усереднені дані. Процент рядків з позасхемними наголосами – 11. Акцентуація стоп:

I	II	III	IV
49	95	39	100

У фрагментах поеми “Маруся Богуславка” П.Куліш звернувся до рідкісного розміру: Х8ц. Рядки Х8ц виглядали так:

*Музо, правди староруської вовік жива богине,
Серця чистого і розуму свobodного святине!*

*Ми покинули з тобою шлях широкий суєвірства,
Відцурались візантійського і римського попівства.*

*Занедбали й ті перекази, ті споминки криваві,
Що діди вважали за кінець своєї честі й слави [4, т.2, с. 34].*

101000100||0101010
 101000100||0100010
 10100010||10100010
 001000100||0100010
 001010100||100010 зр/наг.
 001010001||0101010

Як бачимо, цезура змінна як за місцем розташування, так за характером. Схема акцентуації стоп віддзеркалює симетричний ритм, а 100% наголошеності II та VI стоп вказують на традиційність ритму.

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
40	100	65	85	50	100	15	100

Процент рядків з позасхемними наголосами – 5.

Дактилічна будова характерна для 4-х творів, що становить 5% від усіх силабо-тонічних поезій. Три вірші – “Анахорет”, “Муза”, “Сум і розвага” (всі – до 1883 року) – написані Д5. Перші два твори невеликі за обсягом (6 і 9 рядків). Третя складається з 4-х семивіршів. Наведемо I строфу:

*Кобзо! Давно ми з тобою по світу блукаєм,
Добре та й добре обоє сей світ лихий знаєм.
Знаєм, яка тут буває холодна весна,
Як побиває первоцвіт морозом вона.
О мій первоцвіте любий! Мої ви надії!
Кобзо! Де ділись усі мовчазні твої мрії?
Рано порвалась твоя найдорожча струна [4, т. 1, с. 488-489].*

10010010||0100010
 10010010||010110 п/сх.
 10010010||010001
 10010010||0100010
 10010||01000100
 10010||0100010

Цезура змінна. Наявний 1 додатковий наголос у IV стопі 2-го рядка (3,57%). У трьох рядках IV строфи засвідчено атонації у I стопі:

*Кобзо-орлице! Заклич, задзвони в високості,
Щоб на твій поклик старі позросталися кості
І неповинно пролитая кров ожила,
І Боянами-орлами земля процвіла [4, т.1, с. 489].*

10010||010010010
 00010||010010010 атон.
 000100100||1001 атон.
 00010010||01001 атон.

Кількість рядків з атонаціями становить 10,7%. У поезії наявні 2 “інорозмірні рядки”: 16-й дольниковий (“Знаємо вже, “кого в них” і як положили...” 1001010010010) та 28-й шестистоповий (“І не один в нас лавровий вінок обов’є вкруг чола...” 100100100100101).

Дуже цікава будова поезії “Квітка з сльозами...” (надр. у 1883 р.). Твір написано терцетами з розміром Д224:

Квітки з сльозами, 10010
Сльози з квітками 10010
Не розлучаються, сестро, ніколи 00010010010 атон.
 [4, т.1, с. 490].

Однак останній рядок першого терцета римується з останнім другого. Стає зрозуміло, що перед нами – графічно розмежований шестивірш з розміром Д224224:

Скроплюють сльози, 10010
Пишні рози, 10010
Свої розкішні величні престоли [4, т.1, с. 490]. 10010010010
 Амф4343 написано поезію “Заспів” (1884). Це новий розмір у П.Куліша:
У дзвони дзвоню я, до церкви скликаю, 010010||010010
До церкви вселенської правди... 010010010
У щирих душ чистих, високих шукаю 010110||010010 п/сх.
Проти гайдамацтва поради [4, т.1, с. 413]. 010010010

Новим був і розмір Амф4, що його поет використав у катренах поеми “Маруся Богуславка” так у 8-віршах “Думи про курочку з курчатами”. Наведемо першу строфу “Думи...”:

Відрадощі жинні, кому ви судились? 010010||010010
Чи тим, що в високих палатах родились? 010010||010010
Чи тим, що в низеньких вікують хатках? 010010||01001
Чи тим, що їх доля в жінках та в дітках? 010010||01001
Чи тим, що від роду людського відбились 010010||010010
І понад землею парять в небесах? 010010||01001
Чи, може, тим злюкам, що з родом людським 010010||01001
Держаться жаданєм неситим своїм? 010010||01001

[4, т.1, с. 449-450].

У всіх восьмивіршах “Думи...” Амф4 чітко цезурований на VI стопі без нарощень і усичень. Процент рядків з позасхемними наголосами – 9,4%. Така ж структура уривка з “Марусі Богуславки” (Амф4 з цезурою на VI стопі). Процент рядків з позасхемними наголосами – 5. Атонацій немає.

Три твори (3,75% від усіх силабо-тонічних) написано анапестом. Крім

них, анапестичні фрагменти наявні у поемі “Маруся Богуславка”.

3-стоповик характерний для поезії “Побратими” (до 1883 р.). Наведемо першу строфу твору і ритмічну схему:

Був на світі один запорожець, 1010010010 п/сх.

Несказанно принадливий хлопець: 0010010010

Надив він до себе всіх міщанок. 1010011010 п/сх.

Як у кобзу, бувало, заграє, 0010010010

Як про Січ та про Луг заспіває, 0010010010

Серце мре і в попадь і в панянок [4, т.1, с.432-433]. 1010010010 п/сх.

Загалом у поезії 33,3% рядків з позасхемними наголосами. Отже Ан3 давався поетові не без труднощів. Інші засвідчені анапестичні розміри – нові. Цікавим видається використання Ан5 у “Марусі Богуславці”:

На солоні гнилий, мов той пес-волоцюга, лягають,

Полягавши, сльозами один одного обливають,

Україну простору та вольну, свій рай, споминають [4, т.2, с. 122].

001001||0010010010

0010010||010010010

0010010010||110010 п/сх.

Цезура змінна. Процент рядків з позасхемними наголосами досить великий – 20. Атонацій немає.

Анапестичні різностоповики характерні для будови двох поезій – “Божий суд” (1882) та “На чужій чужині” (надр. у 1883). Основу ритму першого твору становить врегульоване чергування двостопових і тристопових рядків:

Про зелені сади, 001001

Про пахучі цвіти 001001

Ми, бувало, під кобзу співаєм; 0010010010

А тепер мовчимо, 001001

Мов сном вічним спимо: 011001 п/сх.

Ні охоти, ні гласу не маєм [4, т.1, с. 397]. 0010010010

8-рядковий твір “На чужій чужині” розпочинається 2-а рядками Ан5; решта рядків – 6-стопові. Розмір поезії визначаємо як Ан6-5. М.Зеров цілком правильно відчував у анапестичних 6-стоповиках П.Куліша гекзаметричний ореол:

І тебе вже оце не побачу, мій краю коханий,

Не побачу степів тих розкішних, гаїв тих співучих,

І поляжу без слави в могилі німій і нікому не знаній

І забудуть мене на Славуті-Дніпрі, на порогах ревичух [4, т.1, с. 481].

Порівняно з попередніми десятиліттями [1], метрична палітра П.Куліша змінюється. Помітно збільшується частка силабо-тоніки. На передні позиції виходить 5-стоповий ямб, розширюється діапазон врегульованих різностоповиків.

1. Бунчук Б. Про віршування П.Куліша 40-х – 70-х рр. XIX століття // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. – Вип.107. Слов'янська філологія. – Чернівці, 2001. – С. 3-13.
2. Гаспаров М.Л. Очерк истории русского стиха. – М., 1984.
3. Качуровський І. Строфіка. – К., 1994.
4. Куліш П. Твори: У 2 т. – 2-е вид. – К., 1998.
5. Сочинения и письма П.А.Кулиша: У 5 т. – К., 1908-1910.
6. Твори Пантелеймона Куліша: У 6 т. – Львів, 1908-1910.

Summary

The following article examines Panteleymon Kulish's versification of the 80s of the XIX century. It is proved that the amount of syllabo-tonic in his poetry considerably increased in that period. The use of five-feet iamb became more frequent and the range of organized various-feet forms expanded.

Стаття надійшла до редколегії 21.03.2002.

© Б.І.БУНЧУК, 2002